

ORTHOS

ORTHOS → Jutrznia (II).

ORTHOSIA in CARIA (ruiny k. wsi Donduram, pd.-zach. Turcja), biskupstwo staroż. w mieście nad Meandrem (od VII w. prz. Chr. zasiedlane przez Kimerów, Jonów i Persów), należące do metropolii Staupopolis w rzym. prowincji Karia; znany 1 biskup z V w.; obecnie bpstwo tytuł.; zachowały się staroż. grobowce w nekropoli i pozostałości bizant. budowli.

Quien I 907-908; Gams 447; AnPont 2009.

Bożena Modzelewska

ORTHOSIA in PHOENICIA (ruiny Bordj Hakmon El-Yehoudi k. Tripolisu, zach. Syria), wzmiankowane w 1 Mach 15,37 jako port, siedziba bpstwa staroż. istniejącego w V w., a w VI w. podporządkowanego metropolii Tyr w rzym. prowincji Fenicja I; w IX w. połączono je z Tartus (staroż. Antadarus); znani 3 biskupi z V w.; w okresie wypraw krzyżowych erygowano diecezję rzym.kat.; od XIV w. bpstwo tytularne.

Quien II 825; Gams 434; HierCat I 396; AnPont 2009.

Bożena Modzelewska

ORTIZ, Ortisius, JAKUB SJ, ur. ok. 1564 w Chabra (Andaluzja), zm. 11 X 1625 w Nieświeżu, filozof.

Studiował filozofię i teologię w Kordowie, gdzie 1583 wstąpił do zakonu i po nowicjacie 1585-87 uzupełniał studia teol.; 1587 rozpoczął pracę nauczyciela szkół niższych w Alba Julia w Siedmiogrodzie; po wydaleniu jezuitów z księstwa 1588 przybył do Polski i nauczał syntaksy oraz poetyki w Lublinie, a od 1590 w Poznaniu, gdzie 1591 przyjął święcenia kapł.; 1591-94 wykładał tam filozofię, a 1594-97 w Akademii Wil.; należał do komisji badającej jez. *Ratio studiorum* z 1591; 1598 uczestniczył w otwarciu Wydz. Teologicznego w kolegium pozn. i z R. Singletonem wykładał tam teologię dogm.; od 1601 prowadził ponownie wykłady w Akademii Wil., gdzie 1602 otrzymał doktorat z teologii; 1609 objął urząd kanclerza Akademii; po pożarze Wilna 1610-13 wykładał teologię i homiletykę w Pułtusk; po powrocie do Wilna 1613-19 ponownie pełnił obowiązki kanclerza.

W nauczaniu teologii opierał się na *Summie* Tomasza z Akwinu oraz na dziełach → Grzegorza z Walencji, przez co torował drogę → suarezanizmowi w Polsce; zachował się w kilku rękopisach w pol. bibliotekach wykłady O. z filozofii, teologii i homiletyki z Pułtusk, które zawierają 25 sposobów konstruowania i retor. opracowania kazań oraz wskazują na początki manieryzmu barok. w Polsce.

Indeks biograficzny, HNP VI 481-482; B. Natoński, PSB XXIV 266-268; L. Piechnik, SPTK III 264-265; R. Darowski, *Jakub O. SJ (1564-1625), profesor filozofii w Poznaniu i w Akademii Wileńskiej*, SPCh 19(1983) z. 2, 5-24; tenże, *Nowe źródła do działalności filozoficznej Jakuba O. SJ (1564-1625)*, SPCh 22(1986) z. 2, 15-24; tenże, *Filozofia w szkołach jezuitów w Polsce w XVI wieku*, Kr 1994, 288-312; tenże, *L'activité philosophique de Diego O. SJ (1564-1625) en Pologne et en Lituanie*, Forum Philosophicum 4(1999) 219-234.

Ludwik Grzebień

ORTODOKSJA (gr. *orthos* poprawny, *doksa* sąd, zdanie, opinia, chwala), to, co jest prawdziwe, słuszne, prawowierne; jej dopełnienie stanowi → ortopraksja, a przeciwieństwo → heterodoksja; jako o. określa się także Kościoły prawosł. lub ich teologię, liturgię i prawodawstwo; protestanci o. odnoszą do teologii luteranckiej i reform., uprawianej od XVI do XVIII w. (teologia staroprotest.), a anglikanie do własnej doktryny teol. i liturg. praktyki życia kośc.; wszystkie Kościoły i wspólnoty chrześc. uważają ją za istotę swojej tożsamości konfesyjnej; dotychczasowa chrześc. o. statyczna (wyznaniowa) we współcz. epoce ekumenii rozwija się stopniowo w o. otwartą, ekum.; o. występuje również w wielkich monoteistycznych religiach świat. (zwł. w → judaizmie i → islamie) oraz w dialogu międzyrel. (bilateralnym i multilateralnym).

Stanisław Józef Koza

I. W Kościele katolickim. II. W Kościołach prawosławnych. III. W Kościołach i wspólnotach protestanckich – A. W Kościołach luteranckich. B. W Kościołach reformowanych. IV. W Kościołach anglikańskich. V. W judaizmie. VI. W islamie. VII. W dialogu międzyreligijnym.

I. W KOŚCIELE KATOLICKIM – Termin o. nie występuje w NT, niemniej jednak używane są sformułowania wyrażające jego treść; w *Listach pasterskich* rozróżnia się naukę zdrową i fałszywą (1 Tm 1,10; 2 Tm 4,3; Tt 1,9; 2,1) oraz potępia fałszywych nauczycieli, którzy przepowiadają co innego niż apostołowie (1 Tm 1,3-7; 2 Tm 3,1; 4,1-5); wiara chrześc. jest poznaniem prawdy (Tt 1,1; 1 Tm 2,4; 4,3; 2 Tm 2,25; 3,7n) będącej zdrową i dobrą doktryną (Tt 1,9; 2,1; 1 Tm 1,10; 4,6; 2 Tm 4,3); warunkiem zbawienia jest jej wyznawanie i odrzucenie innych; NT zna apost. funkcję potępiającego odrzucenia; wywodzi się ona z prawa i obowiązku wiernych do poznania prawdziwej nauki, która oznacza wyznawanie wiary przynoszącej zbawienie (→ anatema I); autorzy nowotest. mają świadomość, że słowo Boże skierowane do człowieka jest słowem prawdziwym; kładą nacisk na to, by przekazywać zapisane przez siebie treści Objawienia w sposób niezmienny, gdyż istnieje jedność między prawdą zapisaną w ich słowach, wiarą i wspólnotą z Bogiem.

Dla autorów patryst. (np. → Euzebiusz z Cezarei) i w tekstach Soboru → Efeskiego oraz Soboru → Chalcedońskiego o. oznacza gł. tradycyjne i powsz. nauczanie Kościoła, tak jak zostało to przekazane przez apostołów i ich następców; w kat. ujęciu wyznacznikami o. jest → Tradycja jako ciągłość eklezjalnej nauki o zbawieniu oraz dogmat sformułowany normatywnie przez → Nauczycielski Urząd Kościoła; dla określenia o. istotne znaczenie posiada Kościół apost., gdyż jest trwałym fundamentem Kościoła wszystkich czasów, a przez to obiektywną normą wiary; z tego rozumienia zrodziło się pojęcie → depozytu wiary, za pomocą którego Sobór Wat. I określił pełnię Objawienia powierzonego Kościołowi, aby go wiernie strzegł i autorytatywnie wyjaśniał, nic do niego nie dodając (DH 3020); doktryna kat. podlega jednak rozwojowi, który się wyraża w wypracowaniu nowych pojęć oraz lepszym i głębszym przeniknięciu rozumowym treści Objawienia (→ dogmatów ewolucja); ten wysiłek intelektualny służy m.in. przybliżeniu orędzia zbawienia ludziom różnych kultur, a także wyraża i odpowiednio umożliwia wyznawanie jednej wiary; istnieje wzajemna relacja między słowem Kościoła a słowem Bożym; nauka Kościoła autentycznie wykłada i wyjaśnia *Pismo Święte* jako podstawowe dla siebie źródło Objawienia; jedyny i niepowtarzalny charakter Objawienia domaga się, by studia nauki Kościoła pozostały podporządkowane źródłu bibl.; jednocześnie nauka Kościoła, będąc rzeczywistością hist., potrzebuje interpretacji i aktualizacji, podobnie jak *Pismo Święte*; w tym nieustannym i jednoczącym rozumieniu i przepowiadaniu słowo Boże pozostaje stałym punktem odniesienia i odnowy.

Współcześnie często ocenia się treść o. w odniesieniu do → ortopraksji, wskazując na łączność między teorią i praktyką, nauczaniem i życiem, byciem i działaniem; dzięki temu o. jest chroniona przed zbyt pojęciowym i teor. ujęciem wiary; ustalenie o. staje się niekiedy problematyczne, zwł. w kontekście pluralizmu teol. (→ pluralizm III); jednak wiążącą wykładnią o. pozostają wypowiedzi Nauczycielskiego Urzędu Kościoła, np. → *Katechizm Kościoła Katolickiego* i jego *Kompendium*.

J.B. Metz, *Glaube in Geschichte und Gesellschaft*, Mz 1977, 1992³; G.B. Sala, NDT 994-1018; O. und Heterodoxie, ConcD 23(1987) 267-350; R. Fischella, *Lexicon. Dizionario teologico enciclopedico*, Casale Monferrato 1993, 2004⁴, 733; K. Hemmerle, *Die Wahrheit Jesu. Ausgewählte Schriften*, Fr 1996, II 176-198; R. Feiter, LThK VII (2006) 1156-1158.

Józef Warzeszak

II. W KOŚCIOŁACH PRAWOSŁAWNYCH – o. wiąże się z ich kośc. samookreśleniem (staro-cerkiewno-słowiańskiej *prawosławije*, ros. *prawosławnaja Cerkow*, ang. *Orthodoxy*, franc. i niem. *Orthodoxie*; → liturgia II D); wyraża ich apost. pochodzenie, teologię i liturgię (z hierarchiczno-sakramentalną strukturą eklezjalną).

O. oznacza gł. nauczanie Kościoła, oparte na przekazie apostołów i ich następców oraz autorów patryst., zwł. gr.; wynika ono z → Objawienia Bożego (*Pismo Święte* i → Tradycja), wsch. wyznań wiary (lokalnych i tzw. soborowych), orzeczeń dogm. pierwszych 7 soborów powsz. i 9 synodów lokalnych oraz → *Kanonów apostołskich*, a także synodów w Konstantynopolu 861, 879 oraz 1341-51 na temat doktryny → Grzegorza Palamasa (→ palamizm); szczególnym wyrazem o. prawosł. jest → *Konstantynopoliński symbol wiary* (bez dodatku → *Filioque* o pochodzeniu Ducha Świętego od Syna), stając się jedynym oficjalnym wyznaniem wiary eklezjalnej.

Kościół prawosł. uważał, że proces kształtowania się dogm. doktryny kośc. zakończył się 787 na → Nicejskim Soborze II, czyli ostatnim ekum.; w tym okresie określono szczeg. dogmat chrystologiczny i trynitarny (→ dogmat II), który jest przedmiotem wiary wyrażającym się w teol. nauce, duchowości (→ mistyka III B, → modlitwa III B) i liturgii (zwł. w Boskiej Liturgii, czyli Eucharystii); jego formuły dogm. miały charakter wyznania wiary (szczeg. podczas chrztu), akklamacji i doksolologii; to nieustanne i prawdziwe „sławienie” Boga dokonuje się w życiu indywidualnym chrześcijanina (*regula fidei, regula veritatis*), a zwł. w życiu Kościoła jako wspólnoty wiary i wspólnoty sakramentalnej – tworzącym żywą tradycję (→ *Filokalia*, → hezychazm); wierność tej tradycji (i jej ciągłość) jest przejawem o. eklezjalno-konfesyjnej.

Formą ustrojową Kościoła prawosł. jest samodzielność Kościołów lokalnych, zw. → autokefalia; w tym kontekście gł. strażnikiem o. prawosł. jest biskup, sprawujący władzę „w Kościele i z Kościołem, lecz nigdy ponad Kościołem” (P. Evdokimov); prowadzi on Kościołowi lokalnemu na zasadzie autonomizacji i kan. więzi z pozostałymi biskupami; razem tworzą oni Kościół, którego znamionami są jedność, świętość, powszechność i apostołskość – a tym samym ortodoksyjność; szczególną formą określenia o. jest sobór powsz. (→ sobornost) i „cały lud kościelny” (*consensus ecclesiae, sensus fidelium*), w których działa Duch Święty, co chroni o. przed zbyt teor. pojmowaniem wiary i życia chrześc. oraz samą → ortopraksją; opracowywanie różnych katechizmów, np. wspólnie *Bóg żywy. Katechizm Kościoła prawosławnego (Dieu est vivant. Catéchisme pour les familles, P 1991; edycja pol. Kr 2001)*, nie stanowi wiążącej wykładni o. prawosł., ale jest wyrazem poszukiwania tzw. krótkiej formuły wiary i życia chrześc. oraz ich cennym drogowskazem. W Kościołach prawosł. święto o. obchodzi się pod nazwą → Niedziela Prawosławia.

Evdokimov (passim); S.N. Bułgakow, *Prawosławie. Oczerki uczenia prawosławnej cerkwi*, P 1962, 1987² (*Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, Białystok 1992, 203-207); W. Łoskij, *Dogmatyczne bogosłowie*, Bogosłowski Trudy 8(1972) 129-183 (*Teologia dogmatyczna*, Białystok 2000 passim); J. Meyendorff, *Byzantine Theology. Historical Trends and Doctrinal Themes*, NY 1974 (*Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*, Kr 1984, 2007², s. IX-XXIV, 27-38, 141-149); D. Olszewski, *Z zagadnień religioznawstwa*, Ł 1988, 113-116; Hilarion (Alfiejew), *Tajstwo wiary. Wwiedzenie w prawosławne dogmatyczne bogosłowie*, Mwa 1996, Ptb 2007² (*Misterium wiary. Prowadzenie do prawosławnej teologii dogmatycznej*, Wwa 2009, 134-137); J. Tofiluk, *KChJ 104-110*; W. Hryniewicz, *Pedagogia nadziei. Medytacje o Bogu, Kościele i ekumenii*, Wwa 1997, 83-98; *Prawosł (passim)*; E. Przybył, *Prawosławie*, Kr 2000, 2006² 74-89; A. Znosko, *Kanony Kościoła prawosławnego*, Hajnówka 2000; A. Kallis, *ECh III 866-872*; H. Paprocki, *RelEnc VIII 243-249*; Th. Bremer, *K.Ch. Felmy, LThK VII (2006) 1144-1152; Prawosławie. Światło ze Wschodu*, Lb 2009 (passim).

Stanisław Józef Koza, Grzegorz Jacek Pelica

III. W KOŚCIOŁACH I WSPÓLNOTACH PROTESTANTYCKICH – o. kształtowała się w różny sposób mimo jednego celu, jakim była protest. reforma Kościoła w XVI w. na terenach niem. i szwajc.; w efekcie powstały 2 jej gł. nurty: luterancki (→ luteranizm) i reform. (→ kalwinizm).

A. W KOŚCIOŁACH LUTERAŃSKICH – o. (zw. też o. staroluteraniska lub scholastyka protest.) określa epokę autentycznej teologii reformacji i wypracowania *Księgi zgody* (1580) do czasów nowoż., zapoczątkowanych ok. 1740 → neologia

i ugruntowaniem się → pietyzmu; obejmuje okresy wczesnej Frühorthodoxie (1580-1600), klasycznej Hochorthodoxie (1600-85) i późnej Späorthodoxie (1685-1730); czas między śmiercią M. → Lutra (1546) a uchwaleniem i opublikowaniem → *Formuły zgody* uważany bywa często za praor. Vororthodoxie (1577-80), w której dochodziło do ostrych dyskusji doktrynalnych między zwolennikami „prawdziwej nauki” Lutra (→ gnezjoluteranie) i irenicznej teologii Ph. Melanchtona (→ filipiści); spierano się wówczas o rolę zakonu (→ antynomistyczny spór), o znaczenie dobrych uczynków (spór majorystyczny; → ewangelicko-augsburski Kościół V 1 3^a), o wolną wolę i współpracę człowieka w dziele zbawienia (spór synergistyczny; → synergizm) – a także o kwestie 2-rzędne dla wiary (→ adiafora, → adiaforycy), o realną obecność Jezusa Chrystusa pod postaciami eucharyst. (zwł. 1542-57, tzw. drugi spór o wieczerzę Pańską; gł. Melanchton i J. Westphal) i naturę usprawiedliwienia (A. → Osiander); ich efektem (oraz szczególnie wkładem J. Andrei, M. Chemnitza, D. Chytraeus, Ch. Körnera, G. Lystheniusa, A. Musculus, N. Selneckera) było złagodzenie reformacyjnych rozbieżności teol. i określenie luteraniskiej o., których wyrazem była 1577 proklamacja *Formuły zgody* i włączenie jej 1580 do *Liber concordiae* (→ Augsburskie wyznanie wiary VI); zawiera on 3 starokośc. wyznania wiary zw. katolickimi, czyli ekum. (*Tria Symbola catholica sive oecumenica*: apost. *Symbolum apostolicum*, nic.-konstant. *Symbolum nicaenum* i atanzjańskie *Symbolum Athanasii*) oraz pisma Lutra (*Mały katechizm*, 1529; *Duży katechizm*, 1529; *Artykuły szmalkaldzkie*, 1537) i Melanchtona (*Wyznanie augsburskie*, 1530; *Obrona wyznania augsburskiego*, 1530; *Traktat o władzy i prymacie papieża*, 1537) – zw. księgami symbolicznymi lub pismami wyznaniowymi luteranizmu (wyd. polskie *Księgi wyznaniowe Kościoła luteraniskiego*, BB 1999).

Księga zgody stała się wyrazem luteraniskiej o. teol., koncentrującej się na precyzyjnym i systemowym wyrażaniu prawd wiary chrześc., często z zastosowaniem metod filozofii arystot. (tzw. neoarystotelizm protest.); cechowało ją przestrzeganie kilku podstawowych zasad: radykalna koncentracja na osobie i dziele zbawczym Jezusa Chrystusa (zasada *solus Christus*), który objawia się nam tylko przez *Pismo Święte* (zasada *sola Scriptura* oraz *norma normans* doktryny i życia chrześc.) i zbawia (usprawiedliwia) nas „wyłącznie przez” łaskę (zasada *sola gratia*) oraz wiarę (zasada *sola fide*); w szkołach i uniwersytetach (zwł. w Tybindze i Wittenberdze) przejawiała się w dominującej roli teologii oraz nauczaniu języków bibl., jaką zajmowały one w ówczesnej edukacji; wśród akademickich dyscyplin teol. 1-rzędną rangę miała dogmatyka (powstały wielotomowe podręczniki np. J. → Gerharda, L. Hüttera, *Compendium locorum theologicorum, ex Scripturis Sacris et Libro Concordiae collectum*, 1610); stąd też luteraniskiej o. zarzucano niekiedy akademicki formalizm i oderwanie od realiów życia (czynili to zwł. przedstawiciele pietyzmu protest.), chociaż znajdowała ona swój wyraz także w kaznodziejstwie (postylle), muzyce, pieśniach ewang. oraz literaturze ascet. i mist. (np. J. → Arndt, J. → Böhme); do jej gł. przedstawicieli zaliczani są nadto: Arndt, Böhme, A. → Calov, M. Chemnitz, J.A. Deutschmann, Gerhard, M. Hafenerffer, A. Hunnius, Hütter, J. Martini, J.A. Quenstedt, a w jej schyłkowym okresie, którego wyrazem była m.in. pietystyczna publikacja Ph.J. Spenera *Pia desideria* (F 1675, 1676²; wyd. polskie *Pia desideria*, BB 2002), zwł. J.W. Baier, D. Holaz, H. Müller i Ch. Scriver.

Mimo obowiązującego kanonu, jakim była *Księga zgody* w okresie o. luteraniskiej, toczyły się też ważne spory teol.; dotyczyły one szczeg. irenizmu chrześc. (→ ireniczna teologia I; → irenizm II), nauki o → hipostatycznej unii (II 3) Jezusa Chrystusa (→ kenozoa III; → kryptoza) czy inspiracji bibl. (→ natchnienie *Pisma Świętego*; o. luteraniska przyjmowała też o. jego wyrazowej inspiracji).